

РОЗДІЛ 6. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.48>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ ТА ҐРУНТІВ УКРАЇНИ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Грузенський В.В.,
*здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня,
Академія адвокатури України
ORCID: 0009-0006-4564-2252
e-mail: mega.229@ukr.net*

Грузенський В.В. Особливості правовідносин у сфері відновлення земель та ґрунтів України, що постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації.

У статті досліджено особливості правовідносин у сфері відновлення земель та ґрунтів України, що постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації. Внаслідок повномасштабного вторгнення росії на більш ніж третині території України вже наявне або існує ризик системного порушення поверхневого шару ґрунтів або ж їх забруднення (мінами, нафтопродуктами, нерозірваними боєприпасами тощо). Отже, з початком повномасштабного вторгнення держава Україна отримала новий виклик – деградацію земель та ґрунтів внаслідок воєнних дій. Отже, проблема відновлення цих природних об'єктів набула надзвичайної актуальності. Правовідносини у сфері відновлення земель та ґрунтів є невід'ємною складовою земельних правовідносин і мають суттєві особливості (публічний характер, вольовий характер, домінування імперативного методу правового регулювання, специфічний суб'єктний склад, нерівність сторін цих правовідносин тощо). У статті досліджено землі та ґрунти як об'єкти відновлення, оскільки саме специфіка об'єктів значною мірою визначає особливості правовідносин у цій сфері.

Відновлення земель та ґрунтів є: законодавчо забезпеченою системою заходів; спрямоване на повернення їх первісного якісного стану; здійснюється шляхом їх рекультиватії, консервації, меліорації та інших заходів, передбачених законодавством.

Правовідносинами у сфері відновлення земель та ґрунтів України, що постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації, є суспільні відносини, які формуються у сфері повернення цим природним об'єктам їх первісного якісного стану, погіршеного через дію чинників, викликаних воєнними діями. Правовідносини у цій сфері мають суттєві особливості, оскільки землі та ґрунти є невідтворюваними, але відновлюваними природним об'єктами. Специфіка відновлення земель та ґрунтів полягає у тому, що цьому процесу підлягає їхній якісний стан. Оскільки така значна шкода заподіюється землям та ґрунтам України вперше з часів Другої світової війни, потребує реформування система національного землеохоронного законодавства. Закон України «Про охорону земель» не відповідає потребам сьогодення. Нагальною необхідністю сьогодні є розробка та прийняття Закону України «Про охорону та відновлення земель і ґрунтів».

Ключові слова: правовідносини; відновлення; збройна агресія; землі; ґрунти.

Gruzensky V.V. Peculiarities of legal relations in the field of restoration of lands and soils of Ukraine damaged by the armed aggression of the Russian Federation.

The article examines the peculiarities of legal relations in the field of restoration of lands and soils of Ukraine, which suffered as a result of the armed aggression of the Russian Federation. As a result of the full-scale invasion of Russia on more than a third of the territory of Ukraine, there is already or there is a risk

of systemic disturbance of the surface layer of soils or their contamination (mines, oil products, unexploded ordnance, etc.). So, with the beginning of a full-scale invasion, the state of Ukraine received a new challenge - the degradation of land and soil as a result of military operations. Therefore, the problem of restoration of these natural objects has become extremely urgent. Legal relations in the field of land and soil restoration are an integral part of land legal relations and have essential features (public nature, volitional nature, dominance of the imperative method of legal regulation, specific subject composition, inequality of the parties to these legal relations, etc.). The article examines lands and soils as objects of restoration, since it is the specificity of objects that largely determines the peculiarities of legal relations in this area.

Restoration of lands and soils is: a legally secured system of measures; aimed at returning their original qualitative state; is carried out through their reclamation, conservation, melioration and other measures provided for by law.

Legal relations in the field of restoration of the lands and soils of Ukraine, which suffered as a result of the armed aggression of the Russian Federation, are social relations that are formed in the field of returning these natural objects to their original qualitative state, deteriorated due to the action of factors caused by military actions. Legal relations in this area have significant features, since lands and soils are non-reproducible, but renewable natural objects. The specificity of land and soil restoration is that this process is subject to their qualitative condition. Since such significant damage is caused to the lands and soils of Ukraine for the first time since the Second World War, the system of national land protection legislation needs to be reformed. The Law of Ukraine "On Land Protection" does not meet today's needs. An urgent need today is the development and adoption of the Law of Ukraine "On Protection and Restoration of Lands and Soils".

Key words: legal relations; restoration; armed aggression; lands; soils

Постановка проблеми. Україна була, є і буде аграрно-промисловою країною. Землі та ґрунти є національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. У довоєнний час за обсягами експорту Україна входила до п'ятірки найбільших експортерів зернових в світі, наша держава експортувала $\frac{3}{4}$ від того, що виробляли, оскільки внутрішнє споживання зернових становило всього 20-25%. Україна постачала 10% світового експорту пшениці, понад 14% кукурудзи і понад 47% соняшникової олії. Понад 400 млн. людей у світі залежать від поставок продовольства з України [1].

Збройна агресія російської федерації проти України заподіяла значної шкоди довкіллю. Внаслідок повномасштабного вторгнення росії на більш ніж третині території України вже наявне або існує ризик системного порушення поверхневого шару ґрунтів або ж їх забруднення (мінами, нафтопродуктами, нерозірваними боєприпасами тощо). Отже, з початком повномасштабного вторгнення держава Україна отримала новий виклик – деградацію земель та ґрунтів внаслідок воєнних дій.

Оскільки воєнні дії наразі тривають – реальну шкоду обчислити неможливо, вона буде остаточно підрахована після завершення активних бойових дій та звільнення усіх територій суверенної Української держави, незаконно захоплених росією. Зрозуміло, що сума такої шкоди буде набагато більшою за ту, що оприлюднена зараз (близько 2 трлн грн., близько 25% з яких – збитки від забруднення ґрунтів) [2]. Ґрунти за своїми властивостями є, по суті, невідновним природним ресурсом. Для відновлення 1 см² ґрунту необхідно, залежно від природно-кліматичних умов, від декількох сот до декількох тисяч років [3, с. 137].

Після завершення бойових дій українське довкілля потребуватиме довготривалого відновлення. Відносини у сфері відновлення земель та ґрунтів є важливим різновидом земельних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовідносини у сфері відновлення земель та ґрунтів були предметом дослідження у працях вітчизняних вчених, а саме: В.І. Андрейцева, Г.В. Анісімової, Д.В. Бусуйок, М.Я. Ващишин, Н.С. Гавриш, А.П. Гетьмана, В.М. Єрмоленка, М.В. Краснової, Ю.А. Краснової, П.Ф. Кулинича, Т.В. Лісової, В.В. Носіка, В.І. Олещенка, М. В. Шульги та ін. Проте дослідженню особливостей правовідносин у сфері відновлення земель та ґрунтів України, що постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації, не приділено належної уваги в юридичній науці.

Метою статті є дослідження особливостей правовідносин у сфері відновлення земель та ґрунтів України, що постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації.

Виклад основного матеріалу. Правовідносини у сфері відновлення земель та ґрунтів є невід'ємною складовою земельних правовідносин.

У теорії права правовідносини тлумачаться як урегульовані нормами права вольові суспільні відносини, які знаходять вираження через конкретний взаємозв'язок уповноважених ізобов'язаних

суб'єктів – носіїв суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності, і які забезпечуються державою [4, с. 374-375].

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Земельного кодексу України земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування й розпорядження землею [5]. Проте, це визначення є неповним, оскільки законодавець фактично ототожнює земельні відносини із відносинами власності на землю, лишаючи поза увагою, зокрема, відносини у сфері землекористування, охорони та відновлення земель, управління у сфері використання та охорони земель. Отже, поняття земельних відносин, що міститься у Земельному кодексі України, є надто вузьким, а отже, невірним.

А.М. Мірошниченко визначає земельні відносини як суспільні відносини, пов'язані з використанням, охороною й відтворенням земель [6, с. 14].

Правовідносини у сфері відновлення земель та ґрунтів, є самостійним складником земельних відносин і входять до складу предмета земельного права. Це так звані правовідносини активного типу, яким притаманні специфічні ознаки, як-то: публічний характер, вольовий характер, домінування імперативного методу правового регулювання, специфічний суб'єктний склад, нерівність сторін цих правовідносин, тісний взаємозв'язок їх соціальної і правової природи [7, с. 397].

Як же співвідносяться поняття «відновлення» та «відтворення»? Новий тлумачний словник української мови трактує термін «відновлення» як повернення попереднього вигляду чому-небудь пошкодженому, зіпсованому, зруйнованому; приведення до попереднього стану; поновлення; відбудова; повернення на старе [8, с.433]. Слово «відтворення» означає відтворювати знову те саме, повторювати, репродукувати, копіювати [8, с. 457]. Таким чином, якщо йдеться про відновлення якісних властивостей земель (зокрема, родючості ґрунтів), стану порушених земель, варто оперувати терміном «відновлення». При цьому відбувається приведення їх стану від існуючого негативного до притаманного їм первісного якісного стану. Йдеться про певні позитивні зміни, в тому числі й ґрунтової родючості, а також про відновлення виконуваних землями функцій відповідно до їх цільового призначення. Підкреслимо, що відтворити землі як природний об'єкт неможливо. Стан земель (ґрунтової родючості, інших корисних властивостей) може бути відновлений лише шляхом належного правового забезпечення комплексу відповідних заходів з урахуванням специфіки землі як особливого природного об'єкта [7, с. 87].

У вітчизняній юридичній науці сформульовано поняття «відновлення земель» як законодавчо забезпеченої системи заходів, спрямованих на повернення землям їх первісного якісного стану, погіршеного через дію антропогенних або природних (стихійних) чинників, втраченої здатності виконувати ними певні функції, що впливають з їх основного цільового призначення, належного стану порушених земель шляхом здійснення їх рекультивативної, консервації земель деградованих і малопродуктивних, меліорації земель та інших заходів, передбачених законодавством [7, с. 22]. Отже, відновлення земель та ґрунтів є: 1) законодавчо забезпеченою системою заходів; 2) спрямоване на повернення їх первісного якісного стану; 3) здійснюється шляхом їх рекультивативної, консервації, меліорації та інших заходів, передбачених законодавством. Проте система заходів у сфері охорони земель, що визначена Законом України «Про охорону земель», на нашу думку, не є повною та ефективною і не відповідає потребам сьогодення. Нагальною необхідністю сьогодні є розробка та прийняття Закону України «Про охорону та відновлення земель і ґрунтів».

Правовідносини щодо відновлення земель у вітчизняній юридичній науці визначаються як суспільні відносини, які формуються у сфері повернення землям їх первісного якісного стану, погіршеного через дію антропогенних або природних (стихійних) чинників, втраченої здатності виконувати ними певні функції, що впливають з їх основного цільового призначення, належного стану порушених земель та виникають, змінюються і припиняються згідно з приписами земельного права [7, с. 10].

Розглянемо землі та ґрунти як об'єкти відновлення, адже саме специфіка об'єктів значною мірою визначає особливості правовідносин у цій сфері.

Земля – це поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею (ст. 1 Закону України «Про охорону земель») [9]. Земля вважається найважливішим природним ресурсом. Вона має специфічні властивості та виконує надзвичайно важливі функції, зокрема є: єдиним місцем проживання людей та всіх живих організмів; місцем здійснення господарської та будь-якої іншої діяльності; основою життя, компонентом довкілля; складною екосистемою; загальнолюдським і загальнонаціональним надбанням; просторовим операційним базисом, що використовується для розміщення усієї інфраструктури; важливим, незамінним і складним об'єктом господарювання та основним засобом виробництва у сільському господарстві;

майновим об'єктом, нерухомістю (але це майно особливого роду, земля не має і не може мати вартості). У статті 13 Конституції України закріплено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу [10]. Статтею 14 Конституції України проголошено, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [10].

Отже, за ст. 14 Основного Закону країни землі сільськогосподарського призначення, як основний природний ресурс, будучи головним національним багатством, виступають джерелом існування й розвитку суспільства й перебувають під особливою охороною держави. Проте, як переконливо констатує В.В. Носік, земля буде визнаватися основним національним багатством (капіталом), доки зберігатиметься продуктивна родючість ґрунту, втрачаючи який, вона деградує, набуває іншого призначення або ж перетворюється на пустелю, внаслідок чого спостерігатиметься занепад державної економіки й суспільства [11, с. 178].

З поняттями «земля», «землі» тісно пов'язане поняття «земельна ділянка», що являє собою частину земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами (ч. 1 ст. 79 Земельного кодексу України) [5].

Ґрунт – це природно-історичне органо-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості (ст. 1 Закону України «Про охорону земель») [9]. Ґрунти земельних ділянок є об'єктом особливої охорони (ч. 1 ст. 168 Земельного кодексу України) [5]. Найважливішою властивістю ґрунту є родючість. Ґрунтовий покрив є основним незамінним, важко відновлюваним компонентом навколишнього природного середовища, що відіграє продуктивну, соціально-духовну, екологічну (біоекологічну, біоенергетичну, гідрологічну) роль, від стану якого залежить якість поверхневих і підземних вод. Ґрунти є не лише джерелом виробництва сільськогосподарської продукції, а й ареалом існування більшості живих організмів, а також чинником забезпечення сприятливого середовища для життя людини [7, с. 191].

Ґрунт – це складна екосистема. Велика кількість дрібних організмів, що створюють і підтримують ґрунт, а також його біологічний покрив – трави, мохи, лишайники та гриби – є найбільш вразливими через фактичну відсутність мобільності. Це означає, що чисельні живі організми, що мешкають у товщі ґрунту (як власне і сам ґрунт), не здатні покинути ділянку, на якій відбувається вибух боєприпасу, або захистити себе від негативних впливів. Такими впливами передусім є короткострокова руйнівна дія вибухової хвилі та довготривала дія хімічного забруднення. Всім відомий факт про перший в історії випадок застосування хімічної зброї під час воєнного конфлікту. Це сталося під час Першої світової війни, у 1915 році поблизу м. Іпр (Бельгія). У 2011 році, вчені провели дослідження ґрунтів біля міста Іпр і встановили, що вміст важких металів у них все ще перевищує норму [12]. Отже, минуло майже сто років з часу використання хімічної зброї, але ґрунти залишаються забрудненими.

Наукові дослідження доводять, що найбільше серед екосистем, що зазнають негативного впливу воєнних дій, страждає екосистема ґрунту. Наслідками майже кожного обстрілу є пошкодження поверхні ґрунту, потрапляння у нього уламків снарядів та вивільнення в атмосферу токсичних газів. Шкоду значного масштабу ґрунту спричиняє й сама вибухова хвиля.

Зрозуміло, що внаслідок зазначеного якості ґрунту втрачається, його структура порушується, а здатність до самовідновлення мінімізується. Для відновлення ґрунту необхідно дуже багато часу, він обліковується століттями та тисячоліттями. Отже, ґрунт є важко відновлюваним природним ресурсом, що означає фактичне виключення з інтенсивного господарського використання масивів зі зруйнованим ґрунтовим шаром у доступній часовій перспективі. Отже, принаймні на декілька найближчих десятиліть значна частина українських земель з пошкодженим або знищеним ґрунтовим покривом, а також заміновані території будуть виключені із господарського використання.

У контексті зазначеного вище державою мають вживатись належні заходи задля захисту та відновлення земель та ґрунтового шару на території України, а особливо, славнозвісних українських чорноземів. За оцінками вчених, Україна володіє від 8 до 25% світових запасів чорноземів. Але через збройну агресію російської федерації проти України ми втрачаємо наше національне багатство, що становить загрозу екологічній та продовольчій безпеці України та світу.

Враховуючи ведення повномасштабних бойових дій на території України, реалізація існуючих та створення нових механізмів захисту ґрунту, збереження його корисних властивостей, зведення до мінімального рівня негативних факторів, що мають місце і чинять вплив на нього, має стати одним із пріоритетних завдань водночас і держави, і громадянського суспільства. Відновлення земель та

грунтів, що постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації, має стати пріоритетом державної екологічної політики України.

Як вірно зазначає Т.В. Лісова, такий природний об'єкт як землі є взагалі невідтворюваним, їх неможливо створити як природний об'єкт, проте він є відновлюваним. Однак відновленню земель, на відміну від інших природних ресурсів, притаманна певна специфіка, яка полягає в тому, що відновленню підлягає стан земель (ідеться про відновлення їх якісного стану, їх ґрунтів, належного стану порушених земель), а також функції, що виконують землі за їх основним цільовим призначенням. Отже, у широкому розумінні відновлення становить собою усунення погіршення стану земель [7, с. 95]. Рекультивация порушених земель, консервація деградованих і малопродуктивних земель, меліорація земель є правовими заходами їх відновлення.

Висновки. Правовідносинами у сфері відновлення земель та ґрунтів України, що постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації, є суспільні відносини, які формуються у сфері повернення цим природним об'єктам їх первісного якісного стану, погіршеного через дію чинників, викликаних воєнними діями. Правовідносини у цій сфері мають суттєві особливості, оскільки землі та ґрунти є невідтворюваними, але відновлюваними природним об'єктами. Специфіка відновлення земель та ґрунтів полягає у тому, що цьому процесу підлягає їхній якісний стан. Така значна шкода заподіюється землям та ґрунтам України вперше з часів Другої світової війни. Тому потребує реформування система національного землеохоронного законодавства. Закон України «Про охорону земель» не відповідає потребам сьогодення. Нагальною необхідністю сьогодні є розробка та прийняття Закону України «Про охорону та відновлення земель і ґрунтів».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загроза продовольчій безпеці світу. URL: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu> (дата звернення: 21.11.2023).
2. Шкоду довкіллю від війни РФ проти України оцінюють у понад 2 трлн грн. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/2018839-shkodu-dovkillyu-vid-viyni-rf-proti-ukrayini-otsinyuyut-u-ponad-2-trln-grn> (дата звернення: 21.11.2023).
3. Гавриш Н.С. Правовий режим ґрунтів в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук 12.00.06. «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 437 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2000. 704 с.
5. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 23.11.2023).
6. Мірошніченко А.М. Земельне право України: Підручник. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 712 с.
7. Лісова Т.В. Теоретичні проблеми правового забезпечення відновлення земель. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук 12.00.06. «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2020. 493 с.
8. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. / укл. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. Київ: Аконті, 2000. Т. 1. 911 с.
9. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року № 962-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (дата звернення: 21.11.2023).
10. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.11.2023).
11. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу: моногр. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
12. Белоусова К. Наслідки війни для здоров'я відчуватимуть два покоління українців. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/v-ukraini-naslidkivijni-dlya-zdorov-ya-vidchuvatimut-dva-pokolinnya-eksperti/> (дата звернення: 23.11.2023).